

»ПАЗИ ГДЈЕ ШТА ГОВОРИШ!«

(Утицај физичке средине на конверзацију)

ЈАСНА ЛЕВИНГЕР

Филозофски факултет, Сарајево

Упозорење се из наслова не односи потпуно на оно што се подразумева под утицајем физичке средине на конверзацију, али свакако бар наговјештава врсту односа о којој ће бити ријечи. Овакав савјет, који се често чује у свакодневном комуницирању указује, ако баш не сасвим на друштвене норме и кодексе понашања, оно свакако на обичаје које људи поштују, или пак крше.

Вербалну комуникацију која се остварује кроз низ говорних чинова одређују, наравно, бројни и разноврсни фактори међу којима је и физичка средина, односно локација — не нарочито снажан и рјеђе разматран, али ипак присутан фактор. Физичка средина може да утиче и на садржај или тематски оквир конверзационог чина и на његове формалне одлике или реализацију. У језику, међутим, постоји мањи број маркера који указују на утицај физичке средине на конверзациони чин него у случају дејства других фактора.

Физичка средина, односно локација може, дакле, да одреди врсту интеракције, али није довољно јак фактор, па се понекад може и занемарити. Наиме, локација својим изгледом и функцијом одређује до извјесног степена облик интеракције. Најбаналнији и најочигледнији су сљедећи примјери: разговор посјетилаца у музеју, односно разговор у ковачници. Разговор у музеју се готово увијек води шапатом, што је свакако условљено локацијом. Тематика и облик интеракције може да варира без обзира на специфичност локације, али реализација самог разговора, у овом случају јачина тона, одређена је локацијом. Исто тако разговор у ковачници (гдје је велика бука) мора се водити повишеним тоном. Такав повишен тон говора није друштвено прихватљив ако за то не постоји разлог, па се тако за неког ко гласно говори и кад то није потребно прекорно каже да »говори као да је у воденици«. Ово недвојбено указује на везу између говора и локације. И у овом случају тематика и облик интеракције могу бити разнолики, али за успјешност интеракције услов гласноће мора бити задовољен због локације у којој се води. Ово су, наравно, драстични примјери утицаја локације на интеракцију. Међутим, и у мање очигледним ситуацијама локација може да буде фактор који је одређује. Тако се, на примјер, сматра друштвено неприхватљивим ако се за столом, уз јело, води раз-

говор о стварима које изазивају гађење. Овдје је очигледно ријеч о ограничавању тематског оквира конверзације друштвеним кодексима понашања везаним за одређену локацију. Слична ограничења тематских оквира постављају се нпр. и код разговора у спаваћој соби или у цркви. Ради се о двама битно различитим локацијама које ће врло често условити и тип конверзације. Но, ипак треба имати на уму да се и у спаваћој соби могу водити врло озбиљни и стручни разговори, као што и разговор мајстора који поправљају цркву не мора да има везе са локацијом у којој се дешава (уп. Brown и Fraser, 1979). Ради се дакле о фактору који може али не мора да одреди конверзацију. Но, чињеница да се то дешава, и то често, указује на потребу да се овај феномен детаљније размотри.

Умјетничка књижевност, као и свакодневица, посебну пажњу посвећују улози бријачнице у стварању специфичне атмосфере за комуникацију, њеној улози у одређивању тематских оквира конверзације. Много се писало и причало о бријачници као о »дебатном клубу«, о мјесту гдје се расправља о спорту или размјењују ставови, неријетко политички. Можда бријачница данас није толико значајно мјесто, а ни једино, у којем се »рјешавају« проблеме унутрашње или вањске политике, али је неоспорно то да је таква врста разговора често везана управо уз ову локацију. То показује и примјер из филма *Отац на службеном путу* Емира Кустурице («Форум», Сарајево, стр. 19).

Примјер 1:

(Хамдина берберница)

A ₁ Меша:	Видиш Хамдо што ти је демократија. Нема болан Југославије на кутли земаљској! Како радимо, ха?
B ₁ Хамдо:	Богами, ће је празна каса, слабо ту има демократије.
A ₂ Меша:	Могло би ти то буразеру на нос скочит.
B ₂ Хамдо:	Нисам то ја измислио. Зна се кад је хазна празна...

Улица као специфична физичка средина такође може да одреди конверзацију. Најчешћи облик изричаја изговорених у пролазу свакако су формулски изрази и протоколи. На улици се, истина, поред овог типа интеракције могу водити и разноврсни облици конверзације, али најчешће улица као локација није погодна за дуге и озбиљне разговоре. На чињеницу да се од разговора на улици не очекују ни озбиљност ни истинитост указује и типични коментар: »Не интересује ме шта улица прича!«, који се може чути у различитим ситуацијама.

Сљедећи примјер може да буде и специфичан тип конверзације за који се користи устаљени назив »кафански разговори«. Под »кафанским разговорима« подразумевају се најчешће необавезни разговори на разноврсне теме, неријетко и доста озбиљне, у којима, међутим, истинитост тврдњи није превише битна и од говорника се не очекује одговорност при исказивању ставова. Овакав тип разговора је највјероватније настао у кафани, али сâм појам који носи pejоративно одре-

ђење, подразумејева врсту разговора што га саговорници могу водити на различитим мјестима. Но, поред свега, мора се признати да је друштвеним конвенцијама одређено (мада не превише строго) о чему је примјерено говорити на одређеним локацијама. Правила нису крута, али се ипак непоштовање ових правила региструје као одступање од прихватљивог. Још један примјер који може да илуструје ову тврдњу јесте разговор у погребној поворци. Дешава се да људи који иду негдје при крају погребне поворке причају вице, али то се ипак сматра неприхватљивим понашањем. Дакле, локација у којој се води разговор одређује реализацију, врсту и тематику разговора, мада не превише строго и чврсто.

Вријеме као одлика средине такође често одређује говор. Најочитији примјери су поздравци који су везани уз одређено доба дана («Добро јутро, дан, вече!»). Уз ово се може поменути и специфична врста разговора, пријатних, лаганих ћаскања који се обично воде у вечерњим сатима. То су необавезни разговори пријатеља о темама које нису превише озбиљне, а најбоље их је водити у тренуцима опуштања на крају дана. Заправо, може се рећи да је термин »мали ноћни разговори«, који је кориштен и као назив једне телевизијске емисије, одраз управо таквог статуса те врсте разговора.

На крају дана, у вечерњим сатима, пред спавање, такође се врло често сматра непримјереним разговарати о непријатним темама које могу да узнемире саговорника. Тактични људи сматраће упутним да саопштавање неугодних вијести које могу потрести саговорника оставе за неко друго вријеме у току дана (ако је то могуће), а не саопште их у тренуцима одмора. Ово, наравно, нису никаква правила него, из различитих разлога, облик понашања прихваћен од великог броја људи. Зато се може рећи да понекад, мада не у великој мјери, и вријеме одређује интеракцију.

У категорију физичке средине свакако спада и физичка смјештеност учесника једног према другом. Но, кад се о овоме говори, мора се узети у обзир и чињеница да тип активности донекле одређује врсту положаја, јер јасно је, како истичу Brown и Fraser (1979), да ће предавач бити удаљен и лицем окренут публици, док се људи на коктелу окупљају у малим групама окренути лицем један према другом, а на вечери обично сједи један поред другог. Треба нагласити да постоје експериментална истраживања (Moscovici и Plon 1966, цитирано код Brown и Fraserua 1979) која указују на то да постоје лингвистички корелати између физичког положаја учесника у конверзацији. Тако се лингвистичко понашање говорника који су окренути лицем у лице разликује од оног које се јавља код говорника који се налазе један поред другог, или су окренути леђима један према другом. Ови аутори су открили да је конверзација више номинална у ситуацији у којој су говорници један поред другог, или су окренути леђима. Уз то су Fielding и Coore (1976, цитирано код Brown и Fraserua 1979) установили да је говор преко интерфона номиналнији од говора у директном контакту.

Мада ове тврдње нису поткријељене одговарајућим доказима, оне се могу прихватити као занимљива хипотеза.

Физички положај, свакако, укључује и физичку удаљеност међу саговорницима што, такође, одређује лингвистичко понашање. Најједноставнији примјери овога су шепат и довикивање, који се фонолошки битно разликују. Примјер 2, који слиједи, показује интеракцију чија би се реализација могла назвати »довикивањем«. Наиме, гласноћа којом се изговарају одређене ријечи условљена је удаљеношћу онога коме је порука намијењена. Но, то не мора увијек бити директни саговорник. У овом примјеру ради се о особи која не учествује непосредно у разговору, али чије присуство изискује овакав начин говорења, што истовремено доказује да уз саговорнике, и особе које су присутне (макар и на извјесној удаљености) а не учествују у конверзацији, такође могу да одређују интеракцију.

Примјер 2:

- A₁ Секретар: Ја сам дужан, као партијски секретар, да те још једном питам: Је ли то твоја коначна одлука? Да чујем! (дере се) Да чујем шта кажеш!
- B₁ Мајка: Јесте осим ако на суду докажу шта је крив.
- A₂ Секретар: *Ништа — осим. Хоћеш ли се развести од издајнице или нећеш?*
- B₂ Мајка: Што се дере на мене к'о да сам му пасторка!
- Ц₁ Стеван: Ма дере се због Чоре, да Чоро чује.
Филм *Отац, на службеном путу*, стр. 42.

Као што се из овог примјера може видјети, присуство друге особе која не учествује у конверзацији утиче на њену реализацију. Али гласноћа није једини вид у којем се манифестује прилагођеност интеракције присуству, или пак одсуству неких особа. Brown и Fraser (1979) цитирају Dixona, који наводи примјер аустралијског аборидинског говора у присуству табу особе као што је свекрва. Потребно је нагласити да ово није само аустралијски спецификум. Присуство, условно речено, табу особе, односно особе за коју се сматра да ће пратећи интеракцију других донијети неку врсту суда о учесницима, битно одређује облик интеракције. Присуство свекрве, професора или свештеника, на примјер, нагнаће саговорнике да опрезно бирају форму изрицаја, поједине формулације. Разговор тинејџера у присуству родитеља битно је другачији од оног који се одвија онда када родитеља нема, а разговор одраслих у присуству дјете често ће бити потпуно другачији од разговора који се води кад дјеца нису у близини. Још једна могућа промјена у конверзацији, за коју се може рећи да је настала под утицајем средине, јесте употреба »шифрованог« говора. Употреба »шифрованих« изрицаја најчешће је изазвана присуством одређених особа. За илустрацију ове врсте конверзације послужиће примјер 3. Ту један од саговорника користи специфични »шифровани« говор, шатровачки (карактеристичан за сарајевски регион), да присутне особе не би разумјеле његово питање.

Примјер 3:

- А₁ Меша: Шта ти докторе радиш кад јој дисмр из стау?
Б₁ Доктор: Не занимају ме уста.
Ц₁ Остоја: Има лека, има лека.
А₂ Меша: Да чујемо пуковниче!
Ц₂ Остоја: Накљукаш је лука и ћевапа.

Филм Отац на службеном путу, стр. 131.

У »шифровану« конвенцију спада и разговор који ће путем асоцијација саговорнику пренијети поруку, а присутној особи или особама поруку учинити неразумљивом, односно тајновитом. Безброј пута се сваки појединац нашао у ситуацији да прави референце на догађаје или појмове познате саговорницима, уз минимално ангажовање детаља и објашњења, с намјером да поруку схвати саговорник, а остали не. Таква је, на примјер, информација типа: »Број 48 ми је рекла да је тачно оно о чему смо јуче разговарале.« Саговорницима су информације јасне, јер је »број 48« устаљена шифра за пријатељицу која станује на броју 48, а »оно о чему смо разговарале« очигледна је референца на заједничко претходно знање. Овакав »шифровано-елиптични« разговор води се искључиво под утицајем средине, односно само због присуства особа за које ова информација треба да остане тајна.

На основу ових једноставних примјера могуће је уочити разнолик утицај физичке средине на облик и врсту конверзације. Овако посматрана физичка средина у својој вишеструкости неминовно, иако не и у великој мјери, одређује дакле како ћемо шта гдје рећи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Brown, P. & Fraser, C. 1979, *Speech as a Marker of Situation* у Sherer R. K. & Giles H. (ур.) *Social Markers in Speech*, Cambridge University Press, Cambridge.
2. DiPietro, Robert, 1978, *Language Structures in Contrast*, Newbury House Publishers, Rowly, Massachusetts.
3. Goffman, Erving, 1981, *Forms of Talk*, Basil Blackwell, Oxford.
4. Goody, E. 1972, »Greetings«, »begging« and the presentation of respect у J. S. La Fontaine (ур.) *Interpretation of Ritual*, Tavistock, London.
5. Helfrich, H. 1979, *Age Markers in Speech* у Sherer R. K. & Giles H. (ур.) *Social Markers in Speech*, Cambridge University Press, Cambridge.
6. Lakoff, Robin, 1971, *Language in Context*, у *Language*, вол. 48, Но. 4, стр. 907—927.
7. Pride, J. B. 1971, *Formal and Informal Language*, The Victoria University of Wellington, Wellington.